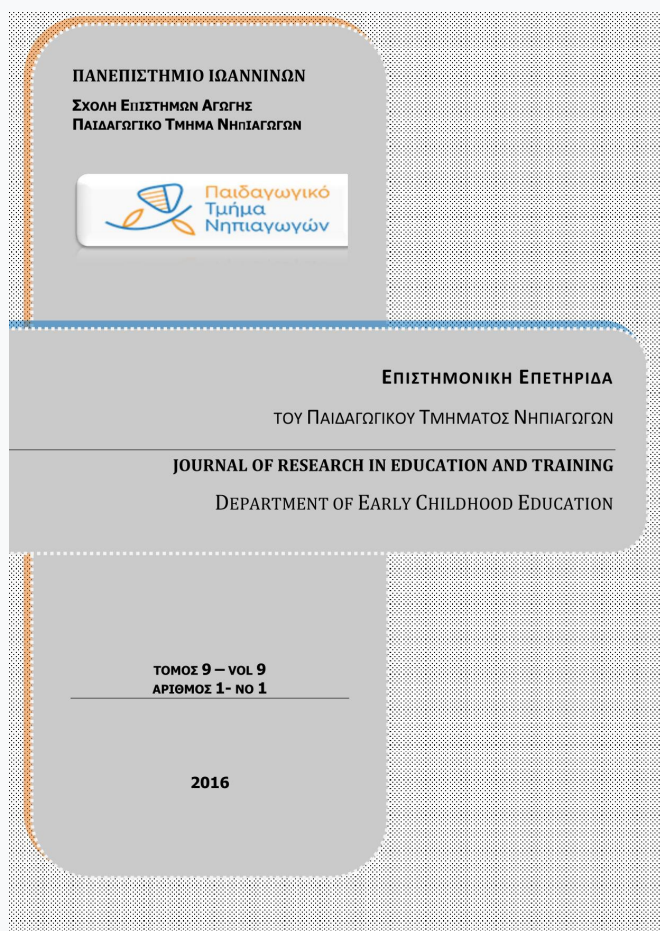

Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 9, Αρ. 1 (2016)

Εκπαιδευτική διαμεσολάβηση σε
διαφοροποιημένες αφηγήσεις για την κουλτούρα
της ευτυχίας

Ευαγγελία Καλεράντε

doi: [10.12681/jret.8698](https://doi.org/10.12681/jret.8698)

Copyright © 2016, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΑΛΕΡΑΝΤΕ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλεράντε Ε. (2016). Εκπαιδευτική διαμεσολάβηση σε διαφοροποιημένες αφηγήσεις για την κουλτούρα της ευτυχίας. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 9(1), 182–207. <https://doi.org/10.12681/jret.8698>

Εκπαιδευτική διαμεσολάβηση σε διαφοροποιημένες αφηγήσεις για την κουλτούρα της ευτυχίας

Καλεράντε Ευαγγελία¹

¹Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Περίληψη

Η οικονομική κρίση αναπαράγει νέους λόγους στα πολιτικά πεδία. Στην εκπαίδευση κατασκευάζονται αφηγήσεις μέσα από έναν συνδυασμό στοιχείων που δίνουν έμφαση στην κοινωνική και πολιτισμική αναπαραγωγή με νέους όρους. Το άτομο οδηγείται σε μετασχηματισμό σκέψεων και συναισθημάτων, σε μια δόμηση του εαυτού που ζητούμενο έχει την ευτυχία μέσα από την απο-πολιτικοποίηση των νοημάτων. Η αλλαγή του οικονομικού παραδείγματος συντελεί στην όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, δηλαδή στη μείωση της κοινωνικής κινητικότητας, με την ταυτόχρονη αύξηση των ατόμων που περιθωριοποιούνται. Το εκπαιδευτικό σύστημα, ρητά ή υπόρρητα, κατασκευάζει έναν κοινωνικό κόσμο μέσα από γνώσεις και παραστάσεις που αποτελούν αντανakλάσεις της προσδιορισμένης πραγματικότητας. Η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος ενισχύει τις ατομικές πορείες που με λογο-αναλυτικούς όρους ενδυναμώνουν το άτομο. Τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ενισχύονται μέσα από επιλογές που ορίζουν την ευτυχία με δικούς τους όρους, επιβεβαιώνοντας τον ταξικό τους ρόλο μέσα από τις εξουσιαστικές σχέσεις και δομές κυριαρχίας που επιβάλλονται. Το εκπαιδευτικό σύστημα εγκλωβίζεται σε έναν πολιτικό αποπροσανατολισμό, μη νοηματοδοτώντας καταστάσεις της καθημερινότητας, διαμορφώνοντας αόριστα σχήματα για την ευτυχία και την αποτυχία, με έμφαση στην ατομική προσπάθεια, απορρίπτοντας την προβολή των κοινωνικών συμβάσεων, των πολιτικών καταστάσεων και των κοινωνικών ταυτοτήτων που συγκροτούνται σε ένα ενεργό πολιτικό περιβάλλον. Η εκπαίδευση μπορεί να παρέμβει με ένα διαμεσολαβητικό ρόλο επικεντρωμένη στην αναστοχαστική ενδο-δράση, επηρεάζοντας τη συμπεριφορά των ατόμων, δίνοντας ένα διαφορετικό νόημα στην ευτυχία μέσα από την κατασκευή νοημάτων, που

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Καλεράντε Ευαγγελία, Τμήμα: Παιδαγωγικό Τμήμα
Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
e-mail: ekalerante@yahoo.gr

Ηλεκτρονικός εκδότης: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
URL: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/index>

διασυνδέουν την ευτυχία με την πολιτική δράση. Σε ένα πολιτικό ιδεοτυπικό παράδειγμα η αναμόρφωση του αναλυτικού προγράμματος, η πολιτική προσέγγιση της καθημερινότητας και η μετακίνηση από τα επιφανειακά νοήματα στους κρυφούς πολιτικούς κώδικες θα διαμορφώσουν εργαλειακούς και εκφραστικούς προσανατολισμούς σε πολιτικές ουμανιστικές αξίες.

Λέξεις-κλειδιά: οικονομική κρίση, εκπαιδευτικό σύστημα, κριτικός παιδαγωγικός λόγος, ευτυχία, πολιτική συμμετοχή

Educational mediation in diversified narration about the culture of happiness

Καλεράντε Ευαγγελία¹

¹*Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας*

Abstract

New forms of discourse in the political setting are reproduced by the economic crisis. Narratives in education are the outcome of combining elements which emphasize social and cultural reproduction in new terms. The individual is put in a process of transforming thoughts and emotions and of establishing the self while happiness is sought after among apolitical meanings. Changing the economic paradigm points at intensified social inequalities namely decreased social mobility and concurrent increase of marginalized people. A social world is explicitly or implicitly established by the educational system on the basis of knowledge and representations reflecting the defined reality. Individual-enhancing personal courses are reinforced by the structure of the educational system. Upper social strata are strengthened by their choices, defining happiness in their own terms and reassuring their class role through imposed authoritative relations and dominance structures. The educational system is entrapped in a political disorientation, while everyday reality situations are becoming meaningless towards the formation of vague schemata of happiness and failure. In this respect, individual effort is emphasized while social contracts, political situations and social identities, all being part of an active political environment, are rejected. Education could play an intervening, mediating role with concentration on reflective in-action by affecting people's behavior and giving different meaning to happiness through the construction of messages associating happiness with political action. Within a political ideological paradigm, curriculum reformation, the political approach of reality and shift from superficial meanings to hidden political codes will be conducive to shaping instrumental and expressional orientations into political humanistic values.

Key-words: critical pedagogical discourse, economic crisis, educational system, happiness, political participation

Εισαγωγή

Στην εργασία μας διερευνάται ο τυπικός και άτυπος λόγος που διαμορφώνεται την περίοδο της οικονομικής κρίσης για την ευτυχία¹ ως εκπαιδευτική αφήγηση. Παρατηρούμε ότι αρχίζει να διαμορφώνεται ένα συμβολικό σύμπαν, με έμφαση στο άτομο, την ατομική ευημερία και την προσωπική ικανοποίηση. Η ευτυχία προβάλλεται ως ηθικό επίτευγμα ισορροπιών, που ταυτίζεται με τη διδασκαλία του καλού ή η ευτυχία εννοιολογείται ως ψυχολογική κατάσταση δίνοντας έμφαση στην εσωτερική ισορροπία².

Παρατηρούμε μια «δραματουργική» πολιτισμική προσέγγιση με μεταφυσικούς όρους, που δίνει έμφαση σε αυτόνομα πεδία συμβολικής λογικής. Το εκπαιδευτικό σύστημα τυπικά ή άτυπα επανεξετάζει τη σχέση του ατόμου με το «αντικειμενικό» οικονομικό περιβάλλον και κατευθύνει σε ερμηνευτικές μικρο-εκπαιδευτικές θέσεις για την προσωπική ευτυχία ως στόχο μιας διαδικασίας εξοικείωσης του ατόμου με τις διαμορφούμενες συνθήκες και ταυτόχρονα αποξένωσής του από θεωρητικά πεδία που θα αναδείκνυαν τις συστημικές αντιφάσεις και τις ασυμβατότητες.

Οι διαδραστικές απεικονιστικές φάσεις προσέγγισης των συστημάτων στο εκπαιδευτικό μοντέλο³ δίνουν έμφαση σε μια αόριστη ηθική του καλού, με ταυτόχρονη απο-πολιτικοποίηση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Έτσι, απομονώνουν τα άτομα, τα οποία παύουν να είναι παίκτες ρόλων και περιθωριοποιούνται, αποδεχόμενα τις κατανομητικές πολιτικές δομές που τα εντάσσουν στις κοινωνικές τάξεις.

Το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί ως ένας μηχανισμός που ενισχύει την προσαρμοστική ικανότητα, εξατομικεύοντας και ηθικοποιώντας τις πολιτικές δομές, επιτελώντας, μέσω της γνώσης, μια προσαρμοστική αναβάθμιση. Οι αναβαθμισμένες διαδικασίες διαφέρουν από άποψη λειτουργικής σημασίας, διότι ενσωματώνουν γνωσιακά πεδία μέσω των οποίων προωθούν ηθικές αξίες και δημιουργούν ηθική

¹ Βλ. Εκτενή έρευνα με αναφορά σε κατάταξη των χωρών, σύμφωνα με την μεταβλητή ευτυχία, όπου η Ελλάδα μεταξύ 155 χωρών καταλαμβάνει την 102^η θέση. Επίσης παρατίθενται ενδιαφέροντα ποιοτικά χαρακτηριστικά για την προσέγγιση θεωρητικών εννοιών, αναφορικά με τον όρο ευτυχία (Helliwell, Layard & Sachs, 2015)

² Βλ. Κοινωνικο-ψυχολογικό ορισμό της ευτυχίας (Ahmed, 2010; Bartram, 2012).

³ Βλ. Για τη λειτουργική οργάνωση της εκπαίδευσης σε ένα συστημικό μοντέλο πολιτικής (Mitchell & Crowson, 2011)

συναίνεση. Ακόμη και αν δεν γίνεται λόγος για θρησκευτικές αρχές, η προβαλλόμενη ηθική αντανakλά τις αρχές του θρησκευτικού δόγματος, που λειτουργούν ως λανθάνοντα υποδείγματα περιθωριοποίησης. Παρατηρούμε ότι, αυτήν την περίοδο, στους ανταγωνιστικούς λόγους προβάλλεται και το θρησκευτικό περιεχόμενο, που ως μεταφυσική κατάσταση νοηματοδοτεί την εννοιολόγηση της ευτυχίας με βάση σωτηριολογικές αρχές για την έννοια της τελείωσης μέσω του Θεού⁴.

Η έννοια της ευτυχίας στο εκπαιδευτικό σύστημα συνδέεται με το θεωρητικό οικοδόμημα για την ευτυχία στην κοινωνία, δηλαδή οι ερμηνευτικές συνιστώσες είναι κοινές. Η ευτυχία παρουσιάζεται ως συμβολικό στοιχείο και οι έλλογες πρακτικές για την επίτευξή της είναι προκατασκευασμένες και αναπαράγονται με την επανακέντρωση του υποκειμένου σε ασαφή πλαίσια που χαρακτηρίζονται από την εννοιολόγηση του καλού ή του κακού ή από την ευτυχία ως αποτέλεσμα ψυχολογικής ενδυνάμωσης⁵.

Παρατηρείται μια πρακτική άρθρωσης που κατασκευάζει και αποδομεί συμφέροντα, αποκρύπτει τη δομή του καπιταλισμού και φτιάχνει κυμαινόμενα ηθικά σημαινόμενα, μετατρέποντας τα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα, αυθαίρετα και παραπλανητικά, σε ηθικά ή ψυχολογικά ζητήματα, αποκρύπτοντας τις ανταγωνιστικές ταυτότητες των ατόμων και τα οικονομικά συμφέροντα, μέσα από την αποδόμηση του πολιτικού. Οι ηθικές συμβολικές κατασκευές αξιοποιούν επιλεγμένα κείμενα ως διαλογικά πεδία, συγκροτώντας το «έξω- πολιτικό» άτομο⁶.

Σε περίοδο οικονομικής κρίσης μας απασχολούν οι στρατηγικές που πρέπει να επιλεγούν, ώστε το εκπαιδευτικό σύστημα να αναμετρηθεί με το γενικευμένο καθεστώς υποταγής, να επανακεντρώσει τα άτομα στις συλλογικότητες, να δώσει διεισδυτικές περιγραφές και εξηγήσεις για τη λειτουργία του καπιταλισμού, ορίζοντας διαφορετικά την έννοια της ευτυχίας. Έτσι πρέπει να δοθεί έμφαση σε λειτουργικά προαπαιτούμενα αντίληψης και κατανόησης των οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, μέσα από γνώση που θα προσδιορίζει τις μορφές εξουσίας και

⁴ Βλ. Για την αντιπαράθεση θρησκευτικής και κοσμικής εκπαίδευσης (Dabney & Wilson, 2008).

⁵ Βλ. Για τη σύνδεση εκπαίδευσης-ευτυχίας με έμφαση στην ικανοποίηση του εαυτού με ψυχολογικούς όρους (Noddings, 2004).

⁶ Βλ. Για τη διαμορφούμενη πολιτική απάθεια και τις μορφές κοινωνικής αποξένωσης, που ενισχύονται ως πολιτική στάση κυρίως στον νεανικό πληθυσμό (Marsh O'Toole, & Jones 2007; Luca, 1995)

θα δημιουργεί διαδραστικές θεσμικές δομές με τη συγκρότηση διαφορετικού παραδείγματος για τον πολιτικό ρόλο των ατόμων.

Ανακεφαλαιώνοντας, επισημαίνουμε ότι η έννοια της ευτυχίας⁷ που προβάλλεται ως στόχος για τα άτομα ενσωματώνει κρυφούς κώδικες ηθικής, που ως θεωρητικές πρακτικές συσκοτίζουν την πολιτική κατάσταση, διαμορφώνοντας συνθήκες για «ατομικά, εμπειρικά επεισόδια», κατασκευάζοντας επιφανειακά νοήματα, αποπροσανατολίζοντας τα άτομα, δημιουργώντας παθητικούς πολίτες και ενισχύοντας τις συντηρητικές συστημικές δομές⁸. Σε περίοδο οικονομικής κρίσης η αναζήτηση της ευτυχίας, ως ιδεολογική κατασκευή, δημιουργεί ένα ιδεοτυπικό πρότυπο, κατασκευάζοντας νοήματα συμμόρφωσης των ατόμων από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα στα πολύπλοκα πολιτικά παίγνια.

Οικονομική κρίση και δομές εκπαίδευσης

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα δημιουργεί νέα δεδομένα και διαμορφώνει μια πολιτική λόγου επικεντρωμένη στις οικονομικές διαστάσεις. Πολιτικές συμμόρφωσης εστιάζονται σε διευθετήσεις με οικονομικούς όρους. Η πολιτική δικαιωμάτων περιορίζεται, με αποτέλεσμα τα ατομικά δικαιώματα, σε ένα λειτουργικό περιβάλλον αναγνώρισης των υποχρεώσεων του κράτους προς τον πολίτη, να ακυρώνονται. Παρακολουθούμε αναδίπλωση της πολιτικής σε συντηρητικότερες θέσεις με ένα οικονομικό παράδειγμα κυρίαρχο, όπου η λειτουργικότητα των κοινωνιών και η ευτυχία των ατόμων δεν είναι στόχος της κρατικής πολιτικής. Οι ατομικές πορείες, η επίτευξη των στόχων και η ικανοποίηση, ως ατομική υπόθεση, αναδεικνύονται σε αυτοσκοπό ενός συστήματος, μέσα στο οποίο, με νεοφιλελεύθερους όρους, η δυστυχία, η απογοήτευση και οι μορφές αποκλεισμού και περιθωριοποίησης προσδιορίζονται ως ατομική ανικανότητα. Επομένως, ο εκπαιδευτικός λόγος και η εκπαιδευτική πολιτική ως κατασκευή εντάσσονται στο οικονομικό «ρεπερτόριο», όπου περιγραφές και ερμηνείες ως οικονομικοί προσδιορισμοί κατηγοριοποιούν

⁷ Βλ. (Ενδεικτικά) Για τη σύνδεση της έννοιας της ευτυχίας με την κουλτούρα, δηλαδή ένταξη της ευτυχίας στο αξιακό σύστημα (Uchida, Norasakkunkit& Kitayama, 2004).

⁸ Βλ. Για το κλίμα ανασφάλειας και αβεβαιότητας που διαμορφώνεται στις σύγχρονες κοινωνίες, ώστε να μεγιστοποιείται ο φόβος (Bauman, 2009).

ζητήματα για την εκπαίδευση των ατόμων, ορίζοντας ταυτόχρονα την ιδεολογία που κατηγοριοποιεί και νομιμοποιεί τη διευρυνόμενη κοινωνική ανισότητα.

Το θέμα της ευτυχίας θεωρητικά επαναπροσδιορίζεται και αναδιαρθρώνεται με την επιχειρηματολογία για το ιδεολογικό περιεχόμενο της πολιτικής για την εκπαίδευση. Η εσωτερίκευση αξιών, η δημιουργία συναισθημάτων και η κατασκευή αντίστοιχων νοημάτων για τη ζωή προσδιορίζονται κοινωνικά, ερμηνεύονται και νομιμοποιούνται μέσα στα διαφορετικά περιβάλλοντα, στα οποία εντάσσονται και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Μια ανάλυση της εκπαιδευτικής νομοθεσίας από το 2008 έως σήμερα, με πολιτικούς όρους, θα αναδείκνυε την αναίρεση μιας πολιτικής προς τη μείωση της κοινωνικής ανισότητας. Η εκπαιδευτική κατάσταση, όπως διαμορφώνεται μετά την κατάργηση ή τη συγχώνευση σχολείων, τη μείωση του εκπαιδευτικού δυναμικού, την κατάργηση ειδικοτήτων στα τεχνικά σχολεία⁹ και την αλλοίωση της φυσιογνωμίας των ολοήμερων σχολείων, ορίζεται ως μια άλλη «πολιτική» που οξύνει την κοινωνική ανισότητα. Η εκπαίδευση σταδιακά διαφοροποιείται, ως συνέπεια του οικονομικού φαινομένου που ως περιεχόμενο βασίζεται σε μια συγκεκριμένη αντίληψη για τον καταμερισμό ευθυνών και για τις συνέπειες των πολιτικών επιλογών.

Η οικονομική κρίση¹⁰ επέβαλλε επιλογές μέσα στα όρια του συστήματος, ρυθμίζοντας ίσως με αυστηρότερους όρους τις ήδη καθορισμένες σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Η εκπαιδευτική πολιτική νοηματοδότησε την πολιτική και κοινωνική διαφορά και σημασιολόγησε την ανάδυση των διαφορετικών εκπαιδευτικών στόχων των ατόμων διαφορετικών κοινωνικών τάξεων.

Η διαμορφούμενη εκπαιδευτική πολιτική με βάση το οικονομικό παράδειγμα- με σειρά νομοθετημάτων για τη συρρίκνωση, κατάργηση σχολείων, για την μείωση του

⁹ Βλ. Το τελικό νομοθετικό κείμενο που περιελάμβανε «Συγχωνεύσεις σχολικών μονάδων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» (Υ.Α. 29988-Δ4/440Β), «Υποβιβασμό, συγχώνευση και κατάργηση Δημοτικών Σχολείων και Νηπιαγωγείων» (Υ.Α. 29984-Δ4/440Β) και «Κατάργηση σχολικών μονάδων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» (Υ.Α. 29987-Δ4/440Β) δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της Κυβέρνησης στις 18 Μαΐου 2011. Η πολιτική των συγχωνεύσεων-καταργήσεων συνεχίστηκε και το 2011 (Υ.Α. 71367/Δ4, Υ.Α. 71336/Δ4, ΦΕΚ 1575/27-6-2011). Η ίδια πολιτική συνεχίστηκε και για το 2013-2014. Το μοντέλο συγχώνευσης ή κατάργησης σχολείων ξεκίνησε με Υπουργό Παιδείας την Α. Διαμαντοπούλου (Οκτώβριος 2009-Μάρτιος 2012) και Υφυπουργό Παιδείας την Π. Χριστοφιλοπούλου.

¹⁰ Βλ. Για τις αντιθέσεις και ακυρώσεις του μοντέλου ευτυχίας μέσω της κατανάλωσης σε περίοδο οικονομικής κρίσης (Bartolini, 2007).

εκπαιδευτικού δυναμικού και για τον περιορισμό της υλικο-τεχνικής υποδομής-συνέβαλε στην μεγιστοποίηση της κοινωνικής ανισότητας. Μεγιστοποιήθηκε η άνιση κατανομή πόρων ανά κοινωνική τάξη, με αποτέλεσμα την όξυνση της κοινωνικής ανισότητας. Οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις με περιορισμένο οικονομικό κεφάλαιο αντιμετωπίζουν τις συνέπειες και του περιορισμένου μορφωτικού κεφαλαίου, διότι με τη συρρίκνωση του κράτους-πρόνοιας περιορίζεται και η αναδιανομή του μορφωτικού κεφαλαίου. Έτσι, μειώνοντας τις δαπάνες για την εκπαίδευση διαμορφώνεται ένα εκπαιδευτικό σύστημα που ενδυναμώνει την κοινωνική ανισότητα, διότι η επιτυχία των ατόμων μετακυλύεται σε γνώσεις και εκπαιδευτικές πρακτικές έξω από το εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Τα καθεστώτα γνώσης που διαμορφώνονται μέσα στο εκπαιδευτικό περιβάλλον συγκροτούν λόγο, γνώση και μορφές εξουσίας, και καθορίζουν κάθε εκπαιδευτική δράση. Ρητά ή υπόρητα οι εκπαιδευτικές δομές και η λειτουργικότητα του συστήματος βασίζονται στο νέο παράδειγμα, όπως αυτό διαμορφώνεται την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

Η εκπαίδευση συντελεί σε μια διαδικασία έγκλισης των ατόμων, ειδικά αυτών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, σε στάσεις, συμπεριφορές, προτιμήσεις και επιλογές που ανταποκρίνονται στον ταξικό χώρο. Σταδιακά, η εκπαίδευση προσανατολίζεται σε μια πολιτική διαστρεβλωτικής εγγραφής της πολιτικής κατάστασης, μεταμορφώνοντας τα άτομα σε πολιτικά υποκείμενα του συστήματος. Η έγκλιση στο συγκεκριμένο πολιτικό σύστημα επιτελείται στο αναλυτικό πρόγραμμα και στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική. Τα καθεστώτα γνώσης είναι ενεργά στο εκπαιδευτικό περιβάλλον και υποτιμάται οποιαδήποτε διαδικασία των ατόμων να αυτονομηθούν από τις κυρίαρχες πολιτικές επιλογές.

Οι εκπαιδευτικοί εγκλωβίζονται σε μια διαδικασία λειτουργικής διεκπεραίωσης των γνωστικών ενοτήτων, χωρίς ουσιαστικά να αντιστέκονται στα μηνύματα των καθεστώτων γνώσης. Η πρόσληψη των γνωστικών τομέων και το εξεταστικό σύστημα ενισχύουν τη διάχυση των εγκιβωτισμένων νοημάτων και συντελούν στην παθητικοποίηση της εκπαιδευτικής κοινότητας. Ειδικότερα, αναιρούνται διαδραστικές διαδικασίες, ώστε απομονωμένα άτομα σε εκπαιδευτικούς χώρους δεν αρθρώνουν εκπαιδευτικούς λόγους με πολιτική επιχειρηματολογία, δηλαδή ο

εκπαιδευτικός λόγος¹¹ περιορίζεται σε έναν διαχειριστικό λόγο, χωρίς να ενθυλακώνει πολιτικά συμφραζόμενα. Η παρουσία τους στο εκπαιδευτικό περιβάλλον δεν συνοδεύεται αντίστοιχα από ενεργή τοποθέτηση σε εκπαιδευτικά ζητήματα. Ένας κατακερματισμένος εαυτός κινείται τυπικά στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, χωρίς να δημιουργείται και να παράγεται νόημα, με αποτέλεσμα να μην διασφαλίζεται η συναίνεση ως δημιουργική σύνθεση ανταγωνιστικών λόγων. Η εκπαιδευτική κοινότητα δεν λειτουργεί ως ένα πεδίο διαλόγου και διαπραγμάτευσης. Αντίθετα, το κάθε μέλος εγκαλείται σε διαδικασίες χωρίς κριτική αποτίμηση. Οι εκπαιδευτικοί γίνονται καταναλωτές ενός επιβαλλόμενου πολιτικού λόγου, απεκδύονται τις ευθύνες τους, ακολουθώντας τη γενικευμένη «ιδιωτικοποίηση» των ανθρώπινων προβλημάτων¹².

Αντίστοιχα, παρατηρούμε ότι ο χρόνος και ο χώρος λειτουργούν ως μια συγκυρία για τους μαθητές, όπου ενισχύεται η επικέντρωση στην αόριστη επιτυχία στις εξετάσεις¹³. Ο χρόνος και ο χώρος φαίνεται να ενοποιούν νοηματικές λογικές διασυνδέσεις επιτυχίας-ευτυχίας, δημιουργώντας σημασιολογικά έναν ιστό ατομικο-ψυχολογικών σχέσεων. Αυτές οι σχέσεις αντιστοιχούν σε έναν υβριδικό λόγο, που ως μόρφωμα κατευθύνει τη δράση των ατόμων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η διδασκαλία και οι εξετάσεις λειτουργούν ως ένα είδος ρυθμιστικών μέσων, που συνεισφέρουν στη νοηματοδότηση του εκπαιδευτικού μοντέλου και στην κατανόηση των σχέσεων εκπαιδευτικών, μαθητών και ευρύτερης κοινωνίας.

Βιωμένη υποκειμενική ταυτότητα στο εκπαιδευτικό περιβάλλον

Το εκπαιδευτικό σύστημα, μέσα από τα καθεστώτα γνώσης που νομιμοποιεί, διαμορφώνει διαδραστικές σχέσεις και συστήματα αναφοράς, συσχετίζοντας πράξεις, συναισθήματα¹⁴ και σκέψεις. Η ταυτότητα του ατόμου καθορίζεται από τον

¹¹ Βλ. Για την συγκρότηση του λόγου, με έμφαση στη δυναμική της κατασκευής, της δομής και του περιεχομένου (Dijk, 2008).

¹² Βλ. O. Z. Bauman (1991:260-261) θα επικεντρωθεί στην απώλεια της ιδιότητας του πολίτη, δηλαδή της ιδιότητας της συμμετοχής και της δράσης. Το άτομο ως καταναλωτής δεν επεξεργάζεται μηνύματα, δεν διαμορφώνει πεδία πολιτικής αλληλεγγύης, αλλά ούτε και πολιτικής διαμαρτυρίας. Αντίθετα, εγκλωβίζεται σε μια ψυχολογιοποιημένη κατάσταση ακύρωσης του εαυτού.

¹³ Βλ. Για την απώλεια της νεανικής ηλικίας, την επικέντρωση στη χρηστική γνώση και γενικότερα θέματα απώλειας της ευτυχίας στην έρευνα, που πραγματοποιήθηκε το 2015 (Gogou, & Kalerante).

¹⁴ Βλ. (Για την κατασκευή των συναισθημάτων μέσα από κοινωνικά μοντέλα (Turner & Stets, 2005).

εκπαιδευτικό λόγο, δηλαδή από τα περιβάλλοντα γνώσης που δημιουργούν συναισθηματικές και διανοητικές καταστάσεις. Η συναισθηματική εννοιολόγηση και η διανοητική συγκρότηση χαρακτηρίζουν το υποκείμενο ως οντότητα. Ειδικότερα, με επιτελεστικές διαδικασίες, στο σχολικό περιβάλλον ορίζονται σχέσεις που ουσιαστικά βασίζονται στην ερμηνεία της πραγματικότητας.

Το εκπαιδευτικό περιβάλλον κατασκευάζει μια αφήγηση για την πολιτική και κοινωνική κατάσταση και μορφοποιεί την πραγματικότητα. Οι γνώσεις και οι επιτελεστικές διαδικασίες στην καθημερινότητα¹⁵ των μαθητών συντελούν στη δημιουργία βιωμάτων και εμπειριών. Το σχολείο ως διαμεσολαβητικός οργανισμός κοινωνικοποιεί τον μαθητή, κατασκευάζοντας και ανακατασκευάζοντας πολιτικά και κοινωνικά αποσπάσματα μιας πολιτικής αφήγησης. Ζητήματα κλίσεων, συμπεριφορών, προτιμήσεων και επιλογών που παρουσιάζονται ως ένας εσωτερικός προβληματισμός φαίνεται να είναι η εκφορά, το αποτέλεσμα κοινωνικών-πολιτικών διαδικασιών που εσωτερικεύονται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Η αυτο-εικόνα και η αλήθεια του υποκειμένου βασίζεται στους επιβαλλόμενους εξουσιαστικούς λόγους, που συγκροτούνται και στην εκπαίδευση. Σε περίοδο οικονομικής κρίσης το ζήτημα της αυτοπραγμάτωσης, που συνεχίζει να προβάλλεται στη νεανική κουλτούρα¹⁶, λειτουργεί ως αυτοσκοπός, εξαιτίας του φόβου της περιθωριοποίησης¹⁷. Ένα αποδυναμωμένο πολιτικό σύστημα διατηρεί ένα αναποτελεσματικό μοντέλο εκπαίδευσης, μεγιστοποιώντας τον αποκλεισμό των ατόμων και την περιθωριοποίηση, γνωρίζοντας ότι οι εκπαιδευτικές δομές του είναι ατελείς και τα πεδία γνώσης δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε νέες κανονιστικές συνθήκες.

Ειδικότερα, στο οικονομικό παράδειγμα διαμορφώνονται απροσδιόριστες οικονομικές ανάγκες ως προς το εργατικό δυναμικό. Σε μια διευρυνόμενη οικονομία “gig”¹⁸, η έμφαση στην καινοτομία και στις δεξιότητες νοηματοδοτεί διαφορετικές

¹⁵ Βλ. Ειδικά θέματα για την οργάνωση της καθημερινότητας και για το πώς οι επιλογές και οι προτιμήσεις σχετίζονται με τα συναισθήματα (Csikszentmihalyi & Hunter, 2003).

¹⁶ Βλ. Για τη νεανική κουλτούρα στις δυτικές κοινωνίες (Furlong & Cartmel, 2007).

¹⁷ Βλ. Για τον κοινωνικό αποκλεισμό και τις μορφές περιθωριοποίησης στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες (Hills, Le Grand & Piachaud, 2002).

¹⁸ Πρόκειται για τη μορφή οικονομίας, που επικεντρώνεται στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα, μεγιστοποιώντας την απόδοση των επιχειρήσεων. Ταυτόχρονα, ακυρώνεται η

θεωρήσεις για τον εργασιακό χώρο και τα εργασιακά δικαιώματα. Ταυτόχρονα, αναιρεί τις παραδοσιακές, εκπαιδευτικές φόρμες, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον σε έξω-εκπαιδευτικά πακέτα γνώσεων, που αποτελούν προνόμιο των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, που διαχειρίζονται πληροφορίες και επενδύουν με ταχύτητα σε μορφωτικά κεφάλαια, που εξασφαλίζουν αντιστοίχως υψηλά οικονομικά κεφάλαια και κοινωνικό status.

Η επιτυχία ή η αποτυχία δεν ερμηνεύονται με συστημικούς όρους επιλογών του πολιτικού συστήματος και στόχων, αλλά αντίθετα προσδιορίζονται με ατομικούς όρους επιλογών και στόχων. Η πανουργία του εκπαιδευτικού συστήματος βρίσκεται ακριβώς σε αυτό το σημείο, δηλαδή οι ατελείς ή οι αναποτελεσματικές εκπαιδευτικές δομές που δεν ανταποκρίνονται με πολιτικούς όρους στα προτάγματα της δημοκρατίας για ισότητα και ανθρωπισμό μετατοπίζουν τις ευθύνες στο άτομο, το οποίο προσδιορίζουν ως αυτόνομο δράντα.

Με ψυχολογικούς όρους ορίζονται οι αυθεντικές ανάγκες του ατόμου, οι προσωπικές του επιλογές, η ανακάλυψη της ζωής και η ένταξή του στην αγορά. Το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα έχει αποσιωπήσει τις αρχές της δημοκρατίας, που βασίζονται στα δικαιώματα με πολιτικούς και κοινωνικούς όρους καθώς και τις ταυτόχρονες υποχρεώσεις της πολιτείας προς τους πολίτες¹⁹. Τα πολιτικά δράντα υποκείμενα γίνονται αόρατα. Αντίθετα, προβάλλεται η μοναδικότητα του καθενός, η αυτοσυνειδησία και η αυτογνωσία, σε μια προσπάθεια να απομονωθούν η συλλογικότητα και ο πολιτικός συνεκτικός λόγος.

Παρατηρούμε την αύξηση της ανεργίας, των αυτοκτονιών και των περιθωριοποιημένων ατόμων, που δεν προσδιορίζονται ως αποτυχία του πολιτικού συστήματος, αλλά ως ατομικά περιστατικά, που στιγματίζουν τα ίδια τα άτομα, ώστε, με άλλους όρους, να επανέρχεται η συζήτηση στην έννοια της πραγματοποίησης και της αλλοτρίωσης²⁰ με την απώλεια της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στο άτομο και στο κοινωνικό του πλαίσιο, μέσα στο οποίο ορίζεται η δραστηριότητα και η

πολιτική των δικαιωμάτων των εργαζόμενων με την διεύρυνση των ευέλικτων μορφών εργασίας (Hill, 2015).

Βλ. Για τις συνέπειες της “gig” οικονομίας, σε διαφορετικές κατηγορίες πληθυσμού, που θα αποκλειστούν, ενώ ταυτόχρονα θα εξαφανιστεί και η κουλτούρα γύρω από συγκεκριμένους επαγγελματικούς χώρους (Timberg, 2015).

¹⁹ Βλ. Ζητήματα για το έλλειμμα δημοκρατίας, την ανομία και τη θεσμική απορρύθμιση (Dahl, 2000).

²⁰ Βλ. Για την πολιτική αποξένωση και τις μορφές πολιτικής αποδόμησης (Schwartz, 2007).

δημιουργία²¹. Στον κυρίαρχο λόγο αναδεικνύονται τα γεγονότα παθογένειας του συστήματος ως αυτονόητα στοιχεία και δαιμονοποιούνται τα άτομα, τα οποία πρέπει να «αυτο-εξετάζονται» και να οδηγούνται στην αυτογνωσία²². Άρα, προσεγγίζονται ως θέματα ψυχολογικού ενδιαφέροντος.

Οι ατομικές επιδιώξεις για ένταξη στην αγορά εργασίας, πέρα από την αυθεντική ανάγκη με κοινωνικούς όρους, εκφράζουν την αναγκαιότητα της ενσωμάτωσης σε ένα κοινωνικό σύνολο. Ένα άτομο, με ψυχολογικούς και κοινωνικούς όρους, προσπαθεί να διατηρηθεί στη ζωή²³. Θεσμοί και ρόλοι αποκτούν νόημα καθιερώνοντας κανονικότητες σε μια κοινωνικοποιητική διαδικασία, όπου η ζωή του ατόμου ερμηνεύεται μέσα από την προβολή των πράξεων και του αναστοχασμού, αναφορικά με τις διαδικασίες αποδοχής του από το κοινωνικό σύνολο. Έτσι, ιδιοσυγκρασιακές παραλλαγές μετασχηματίζονται σε συμβολικά, κοινωνικά προαπαιτούμενα ένταξης.

Ειδικά, τα άτομα των κατώτερων κοινωνικών τάξεων δεν μπορούν να διαμορφώσουν αφήγηση εαυτού έξω από τον χώρο της εργασίας. Ο φόβος της περιθωριοποίησης διαβαθμίζεται ανάλογα με την κοινωνική τάξη, ώστε οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις να αισθάνονται αποκλεισμένες, περιθωριοποιημένες, έξω από τα εργασιακά περιβάλλοντα. Σε σχέση με το εκπαιδευτικό σύστημα, παρατηρούμε ότι οι μειωμένες δαπάνες για την εκπαίδευση δεν της επιτρέπουν να κατανοήσει ως σύνολο και να ερμηνεύσει τις νέες ανάγκες της αγοράς. Επομένως, τα θύματα του συστήματος θα είναι από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, που δε μπορούν να στηρίξουν επιλογές πρόσθετων εκπαιδευτικών πακέτων, όπως μπορούν να πραγματοποιήσουν οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις.

Οι μαθητές ως άτομα πλέον βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα, που δεν τους επιτρέπει ούτε να κινηθούν μέσα σε ένα ουμανιστικό περιβάλλον γνώσεων, ούτε να αποκτήσουν πολιτικές προσλαμβάνουσες, που θα όριζαν νέους

²¹ Βλ. Για τον κοινωνικό αποκλεισμό με άμεση συσχέτιση με την οικονομική κρίση, με έμφαση στις δυσλειτουργίες που παρουσιάζονται προκαλώντας τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ανισότητας και χαλαρές διασυνδέσεις, μεταξύ του πολιτικού συστήματος και του κοινωνικού χώρου (Parodi & Sciulli, 2011).

²² Βλ. Την επικέντρωση στην ατομική ευθύνη, την έλλειψη πολιτικού κεφαλαίου ερμηνείας κοινωνικο-πολιτικών καταστάσεων, την απόκρυψη της διασύνδεσης της κοινωνικής παθογένειας με τις πολιτικές επιλογές (Bauman, 1991).

²³ Βλ. Για τη σύνδεση ευτυχίας, ελευθερίας και ζωής με ψυχολογικούς όρους (Spitzer, 2000).

πολιτικούς στόχους, ούτε να μουν στην αγορά εργασίας. Η τυπική εκπαίδευση φαίνεται να διαμορφώνεται σε ένα αμφιλεγόμενο εκπαιδευτικό περιβάλλον, που είτε παραποιεί την οικονομική, κοινωνική και πολιτική κατάσταση είτε αδυνατεί να την εννοιολογήσει, διότι, γνωρίζοντας ότι οι προσεγγίσεις σχετίζονται με ιδεολογικά αποτελέσματα και πρακτικές λόγου, προσπαθεί να αποφύγει τη σύγκρουση με το συντηρητικό μοντέλο που διαμορφώνει τις πολιτικές τάξεις λόγου. Σε μια αδρανή εκπαιδευτική κατάσταση το βέβαιον είναι ότι θα αυξάνεται ο αριθμός των περιθωριοποιημένων ατόμων, που δεν θα μπορούν να ενταχθούν στην οικονομία “gig” και ταυτόχρονα δεν θα έχουν τη γνώση να επικεντρωθούν σε αποπροσωποποιημένους πολιτικούς λόγους για να επαναφέρουν τη συζήτηση στην πολιτική των δικαιωμάτων. Στο εκπαιδευτικό περιβάλλον φαίνεται να κυριαρχεί μια ρηματική κατασκευή, βασιζόμενη σε κοινότοπα νοήματα, που δεν ερμηνεύουν τα σύγχρονα πολιτικά και κοινωνικά φαινόμενα.

Η ευτυχία ως ερευνητικό αντικείμενο

Το νόημα της ευτυχίας ως λόγος κατασκευάζεται και διασυνδέεται με άλλους αντίστοιχους λόγους. Η έννοια της ευτυχίας αφομοιώνει στοιχεία από περιβάλλοντα γνώσης που υπάρχουν στο εκπαιδευτικό σύστημα. Στη δυτική κουλτούρα η ευτυχία συνδέεται με την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και μέσω των συγκεκριμένων επαγγελματικών ρόλων διαμορφώνεται το αντίστοιχο κοινωνικό status. Εκπαιδευτικές πρακτικές και επαγγελματικές επιλογές αναδύονται μέσα στο ανταγωνιστικό περιβάλλον των κοινωνικών τάξεων. Την περίοδο της οικονομικής κρίσης, που κοινωνικά ερμηνεύεται ως ρευστή και ατελής περίοδος, η γενικευμένη ανασφάλεια μεγιστοποιεί τον αριθμό των «εκτεθειμένων», των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, οι οποίοι βρίσκονται σε ρίσκο, διότι καλούνται να αναδιαρθρώσουν επιλογές σε ένα πολιτικό περιβάλλον συρρίκνωσης του κράτους-πρόνοιας και αναίρεσης της πολιτικής των δικαιωμάτων. Τα άτομα εγκλωβίζονται δίχως να είναι σε θέση να αποκτήσουν νοηματικές δυνατότητες σε διαφοροποιημένες πολιτικές ερμηνείες.

Η εδραίωση και η αναπαραγωγή των καταναλωτικών προτύπων βασίστηκε σε μια θεμελιωτική άποψη ότι η κατανάλωση ως ανθρώπινη πράξη, συνδεόμενη με

κοινωνικές αναδράσεις, επιφέρει συναισθηματική πληρότητα, δηλαδή ικανοποίηση στο άτομο²⁴. Στη νεανική κουλτούρα η έννοια της κατανάλωσης ενισχύθηκε μέσα και από τα δίκτυα πληροφόρησης και κοινωνικής δικτύωσης. Τεχνικές γνώσεις και διάχυση μηνυμάτων ως κατασκευές διαφημιστικού λόγου σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον ενίσχυσαν το καταναλωτικό μοντέλο. Η ενοποιητική διαδικασία της κατανάλωσης συνυφαίνεται στενά με τον απο-πολιτικοποιημένο λόγο, μια αφηρημένη κοινωνική χαρτογράφηση, που αποκρύπτει τη διαφοροποίηση των κοινωνικών τάξεων και συντελεί στη σύνδεση κατανάλωσης- ευτυχίας.

Η οικονομική κρίση δημιουργεί νέα δεδομένα²⁵. Στη δυτική κουλτούρα οι πολιτικο-αναλυτικές προσεγγίσεις των προηγούμενων ετών αναιρούνται από τις νέες οικονομικές κατασκευές, που κατηγοριοποιούν νέους πολιτικο-αναλυτικούς λόγους. Στο εκπαιδευτικό περιβάλλον, η σύνδεση της κατανάλωσης των υλικών αγαθών με την ευτυχία δεν αποδυναμώθηκε με την αντιπαράθεση άλλων προτύπων, δηλαδή, ουμανιστικά κεφάλαια μέσω της γλώσσας, της λογοτεχνίας, της τέχνης δεν συνέβαλλαν στη δημιουργία αντισταθμιστικών συναισθημάτων και στάσεων. Η ευτυχία ορίστηκε μονοσήμαντα, μέσα από τις αναλυτικές προσεγγίσεις της αγοράς. Το πολιτικό κεφάλαιο στην εκπαίδευση ήταν αδύναμο. Η έννοια πολίτης ως φορέας πολιτικών δικαιωμάτων²⁶ δεν προβλήθηκε. Δεν κατασκευάστηκε ένας λόγος, που να μετασχηματίζει με πολιτικούς και κοινωνικούς όρους τη δομή μιας κοινωνίας.

Το εκπαιδευτικό περιβάλλον δεν δημιούργησε παραστάσεις που να αντανακλούν την πολιτική συγκρότηση μιας πραγματικότητας. Ζητήματα κοινωνικών τάξεων δεν προβάλλονται. Η κοινωνία παρουσιάζεται ως ένα ομοιόμορφο σύστημα κοινωνικών συμβάσεων που συντελούν στη λειτουργικότητα του συστήματος, χωρίς να αναδεικνύονται οι κοινωνικές ταυτότητες και σχέσεις. Οι αποκλεισμένοι του συστήματος, όπως μετανάστες, άνεργοι, φτωχοί όλων των κατηγοριών, παρουσιάζονται ως οι «άλλοι» του συστήματος, οι αποτυχημένοι, οι ανίκανοι, οι

²⁴ Βλ. Για την καταναλωτική κοινωνία και το ρόλο της στη δημιουργία συναισθημάτων, ώστε να κατασκευάζεται η εικόνα του εαυτού σε άμεση αναφορά με την κατανάλωση ως πράξη και το προϊόν ως μέσο (Debord, 2011).

²⁵ Βλ. Ερμηνεία της οικονομικής κρίσης σχετικά με την αναίρεση της ευτυχίας και της ικανοποίησης των ατόμων και ταυτόχρονη ανάδειξη του ρόλου του κράτους, που, σύμφωνα με την ανάλυση, φαίνεται ότι αδυνατεί να ανασκευάσει ένα μοντέλο κοινωνικής και πολιτικής συνύπαρξης (Bok, 2010).

²⁶ Βλ. Για την εξέλιξη της πολιτικής των δικαιωμάτων (Ishay, 2008).

αναποτελεσματικοί κ.λπ.. Δηλαδή, οι γνωστικές ενότητες που διδάσκονται στο σχολείο νοηματοδότησαν συνθήκες ψευδείς, ως αποσπάσματα πολιτικής ιστορίας που έθεσαν όρια στην ερμηνεία των κοινωνικών καταστάσεων.

Οι κοινωνικές τάξεις δεν προβάλλονται με τις ιδιαίτερες ανάγκες και τα συμφέροντά τους. Το πολιτικό σύστημα δεν αναδεικνύεται μέσα από τους φορείς εξουσίας και δεν προβάλλεται η παραγωγική συγκρότηση λόγου και γνώσης. Στη σύγχρονη νεανική κουλτούρα η επιτυχία του πολιτικού συστήματος βρίσκεται στην άμβλυνση των συναισθημάτων. Συναισθηματικά «νεκρά υποκείμενα» διαχειρίζονται τον λόγο, επικοινωνούν στην καθημερινότητά τους, έχοντας απορρίψει συναισθήματα, όπως αγάπη, λύπη και κατανόηση. Στη σκιαγράφηση της νεανικής κουλτούρας εντάσσεται και η αναδιάρθρωση του επικοινωνιακού λόγου μέσω των κοινωνικών δικτύων. Το παρόν διαμορφώνεται μέσα από την εκτύλιξη εμπειριών και την αναπαραγωγή λόγου, που ως απολιτικό περιεχόμενο δεν συναρθώνει πολιτικές ερμηνείες και δεν οδηγεί στη συνειδητοποίηση των συνεπειών του επιβαλλόμενου νεοφιλελεύθερου μοντέλου πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης. Τα κοινωνικά δίκτυα, ως μηχανισμός συγκόλλησης μηνυμάτων, ενοποιούν τους νέους και τελικά διασφαλίζουν την απόκρυψη της πολιτικής παθογένειας, μετασχηματίζοντας τις επικοινωνιακές στιγμές σε ευκαιριακά ψήγματα ευτυχίας.

Επίσης, η μαχητικότητα ή η αντιπαλότητα εκφράζεται με βίαιο τρόπο ως σωματική αντίδραση και λιγότερο ως επεξεργασμένος λόγος. Τα άτομα απλώς εκφράζουν την παρουσία τους. Διαφορετικές τάξεις λόγου διαμορφώνονται σε ένα υβριδικό λαϊκό λόγο, που οδηγεί σε αλυσίδα βίαιων αντιδράσεων, που περιορίζονται σε πράξεις χωρίς να υποδηλώνεται το αίτιο, χωρίς να μελετώνται και να αναλύονται οι σχέσεις εξουσίας και ηγεμονίας. Αντίθετα, πρόκειται για βίαιες συνθήκες που οδηγούν σε μια πρόσκαιρη εκτόνωση και ικανοποίηση των ατόμων, που συμμετέχουν σε ένα συμβάν, που με βάση την αγοραιοποίηση των συμβάντων εντάσσεται στο δημόσιο θέαμα, δηλαδή πρόκειται για ένα μοντέλο happening .

Η οικονομική κρίση, διαρρηγνύοντας τη σχέση κατανάλωσης – ευτυχίας για τα μεσαία και τα κατώτερα στρώματα, δημιουργεί ένα κενό. Το ζήτημα που θα πρέπει να απασχολήσει μια προοδευτική εκπαίδευση είναι: α) Πώς τα άτομα θα δώσουν νόημα στις διαδικασίες της καθημερινότητάς τους, συγκροτώντας νοηματικά πλαίσια σε έναν ανταγωνισμό συντηρητικών και προοδευτικών λόγων και β) Πώς από την

ατομο-κεντρική προσέγγιση τα άτομα – που είναι εγκλωβισμένα στο εγώ και δοκιμάζονται και περιθωριοποιούνται - θα μπουν σε διαδικασίες διαμόρφωσης συλλογικών ταυτοτήτων.

Προτάσεις για ένα μοντέλο εκπαίδευσης για την ευτυχία

Όπως φαίνεται, οι ηθικοί «μύθοι» που είναι κυρίαρχοι και στην εκπαίδευση, όπως η κοινωνική ισότητα ως αλήθεια, ο ανθρωπισμός και η αδελφосύνη, που παρουσιάζονται ως αποσπασματικά ρεπερτόρια θα πρέπει με πολιτικούς όρους να αναδειχθούν ως επιλογές ή συνέπειες πολιτικών συστημάτων.

Η εκπαιδευτική παρέμβαση -και εδώ αναφερόμαστε στη δράση των εκπαιδευτικών ως φορέων ενός άλλου λόγου²⁷- θα προβάλλει την καθήλωση σημασιών που είναι κυρίαρχες στο εκπαιδευτικό σύστημα και θα συμβάλλει στην αποδόμηση των στοιχείων της επιβαλλόμενης ερμηνευόμενης πραγματικότητας. Πρόκληση είναι να αναδειχθούν θέματα που -μέσα από αλυσίδες ισοδυναμίας- θα δώσουν νόημα σε ένα άτομο που θα αισθανθεί αλληλέγγυο με άλλα άτομα, με τη διάρθρωση ρηματικών λόγων που θα συσχετίζουν την ευτυχία με τη δράση και τη συμμετοχή, ως απόρροια της κατανόησης των κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων.

Το παράδειγμα που προτείνουμε είναι οι εκπαιδευτικές πρακτικές να αντιπαρατεθούν στα εκπαιδευτικά σημαίνοντα του εκπαιδευτικού προγράμματος και του εξεταστικού συστήματος, συγκροτώντας ρηματικές και πολιτικές διαδικασίες, που θα σημασιοδοτήσουν εννοιολογήσεις για τη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων, μέσα από την πολιτική ένταξη και συμμετοχή. Ειδικότερα, το παράδειγμα συναρθρώνει τέσσερις λειτουργικές προτάσεις που εκτιμάται ότι μπορεί να συντελέσουν σε έναν δυναμικό και παρεμβατικό εκπαιδευτικό λόγο:

²⁷ Βλ. Για τα ζητήματα που θέτονται αναφορικά με την αναντιστοιχία των φαινομενικά απεριόριστων δυνατοτήτων παρέμβασης των διανοούμενων- που εδώ θα μπορούσαμε να εντάξουμε τους εκπαιδευτικούς- και την περιορισμένη παρουσία τους στα πολιτικά δρώμενα. Αυτή την περίοδο διατυπώνονται διαφορετικοί προβληματισμοί για την δημιουργική παρέμβαση των διανοούμενων ως αναγκαιότητα προβολής νέων πολιτικών λόγων, με στόχο τον προσδιορισμό λύσεων, με την ανάδειξη των «αόρατων θεμάτων», της φτώχειας, της κοινωνικής ανισότητας, της έλλειψης της δημιουργικής σκέψης κλπ. (Zizek, 2011).

- Η πρώτη βασίζεται στη δράση των εκπαιδευτικών ως διανοουμένων σε μια πολιτική σύγκρουσης με την υπάρχουσα κατάσταση. Στο μακρο-επίπεδο της εκπαιδευτικής πολιτικής οι νομοθετικές ρυθμίσεις, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε, όπως η κατάργηση-συγχώνευση σχολείων, η αλλαγή του μοντέλου του ολοήμερου σχολείου και ο περιορισμός των ειδικοτήτων με βάση και το ευρύτερο μοντέλο μετασχηματισμού της εκπαίδευσης με μείωση των δαπανών για τη δημόσια παιδεία, θα πρέπει να δημιουργήσουν και να αναπαραγάγουν έναν νέο πολιτικό λόγο στην εκπαίδευση.
- Οι ατομικές πορείες θα πρέπει να απορριφθούν σε μια διαδικασία διάρθρωσης λόγων, που θα δημιουργούν κοινωνική αντίδραση μέσα από τον καθορισμό της ευτυχίας με πολιτικούς όρους. Η ένταση και η σύγκρουση θα θεμελιώσουν μορφές αντιπαράθεσης σε ένα συλλογικό πλαίσιο παρέμβασης. Το οδηγητικό νήμα θα λειτουργήσει με την παρέμβαση των συνδικαλιστικών ενώσεων, που θα αντιπαραβάλουν ρηματικές πρακτικές, μέσω θεσμικών παρεμβάσεων για την ενίσχυση της δημοκρατίας.
- Στην εκπαίδευση χρειάζονται τα πολυτροπικά κείμενα, οι πολύτροπες ερμηνείες, που θα συγκροτήσουν έναν λόγο συμμετοχικό, ώστε κυρίως οι νέοι των κατώτερων κοινωνικών τάξεων να συνειδητοποιήσουν τις συνέπειες των πολιτικών επιλογών για τους ίδιους ατομικά αλλά και για την κοινωνική τους τάξη, ώστε να νοηματοδοτηθεί ένας λόγος διεκδίκησης και αντίστασης.
- Να προβληθεί το δικαίωμα στην εκπαίδευση, ως υποχρέωση του κράτους να παρέχει αποτελεσματική εκπαίδευση. Στο αίτημα για εκπαίδευση ενυπάρχει η διαλεκτική σχέση με την εργασία και την προσωπική ικανοποίηση. Κατά συνέπεια, η ουδετερότητα, τόσο των εκπαιδευτικών οργάνων όσο και των συλλόγων-γονέων, υπηρετεί ρητά ή υπόρρητα το σύστημα, διότι δεν συντελεί σε μια ιδεολογική ερμηνεία που θα τοποθετούσε την ευτυχία σε σχέση με την πραγματική ικανοποίηση των αναγκών των ατόμων. Τελικά, δεν διαμορφώνεται λόγος, με έμφαση σε αλληλο-διαπλεκόμενα πρότυπα από σημασίες εννοιών, ο οποίος θα μετατόπιζε το θέμα από την ουτοπική ευτυχία²⁸ στην καθημερινότητα των ατόμων.

²⁸ Βλ. Θέματα που σχετίζονται με την επικέντρωση στην ικανοποίηση του εαυτού και την ευτυχία ως αυτοσκοπό (Diener & Eunkook, 2003). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν απόψεις για την οργάνωση θεματικών σχετικά με την ευτυχία ως επιστημονικού αντικειμένου (Layard, 2005; Zevnik, 2014).

Επομένως, μια πρώτη προσέγγιση θα εστιάζοταν σε μια μακρο-εκπαιδευτική ανάλυση της πολιτικής πρακτικής, που θα επικεντρωνόταν στη δράση των συλλογικοτήτων. Σε αυτό το επίπεδο οι μαθητικές κοινότητες θα μπορούσαν να ενεργοποιηθούν και τα άτομα να εξοικειωθούν με τον παραγωγικό λόγο μέσα σε ένα πραγματικό περιβάλλον πολιτικών διαδικασιών. Η ικανοποίηση των ατόμων θα νοσηματοδοτείτο και με την μεταξύ τους επαφή, μέσω της επίλυσης ζητημάτων με την προβολή ανταγωνιστικών λόγων.

Τα ζητήματα της παθητικής τάσης, της κρίσης του θεσμού της δημοκρατίας και των διαδικασιών αναχωρητισμού θα πρέπει να απασχολήσουν την εκπαιδευτική κοινότητα και να ερμηνευθούν ως μετα-δημοκρατικές τάσεις που ενισχύουν φαινόμενα βίας, πολιτικής απορρύθμισης, ρατσισμού και ακροδεξιών πολιτικών προτύπων²⁹. Αντίθετα, τα συλλογικά δημοκρατικά πρότυπα δράσης εξοικειώνουν τα άτομα με τη συμμετοχή, που ως σύνολο στιγμών μετασχηματίζει και την τάξη του λόγου για την ευτυχία, δημιουργώντας πεδία δράσης και ελέγχου των διαδικασιών.

Η πρόταση ένταξης σε συλλογικότητες, με στόχο τη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων, σχετίζεται με ένα μοντέλο που ενθυλακώνει τη συμμετοχή και τον έλεγχο της εκπαιδευτικής λειτουργίας και των δομών. Οι υποκειμενικές απόψεις μετασχηματίζονται σε πολιτικά επιχειρήματα. Η πολιτική αντιπαράθεση λειτουργεί ως πολιτική τελετουργία. Οι υποκειμενικές θέσεις εξελίσσονται σε πολιτικό λόγο σε ένα περιβάλλον ανοιχτών πολιτικών διαδικασιών.

Η δεύτερη πρόταση που διαλεκτικά συσχετίζεται με την πρώτη εδράζεται στη σχολική συμμετοχή σε δρώμενα, θεατρικές παραστάσεις, μουσική, λογοτεχνικές βραδιές, όπου συγκροτείται το γνωστικό περιβάλλον, οι ταυτότητες και οι σχέσεις μεταξύ ομάδων και ατόμων. Εδώ έχουμε τη ροή πολιτισμικών κεφαλαίων, που μετασχηματίζονται σε πολιτικο-ιδεολογικά συμφραζόμενα, μέσα από την επιλογή θεμάτων πέρα από τους παγιωμένους λόγους του συντηρητικού εκπαιδευτικού προγράμματος.

²⁹ Βλ. Για τον αυξανόμενο ρατσισμό, κυρίως στην Ευρώπη, και την ανάπτυξη αντίστοιχου πολιτικού λόγου (Taguieff, 2001). Για τον ρόλο και τη δυναμική της άκρας δεξιάς, ειδικά στον νεανικό πληθυσμό (Kalerante, 2013).

Όπως φαίνεται, η έννοια της ευτυχίας προσδιορίζεται μέσα από τη γνώση, με τη διεύρυνση των εκπαιδευτικών τρόπων, με την αντίληψη της διαφορετικότητας και την παραγωγή νοήματος για την ερμηνεία των εξουσιαστικών σχέσεων. Η πρώτη με τη δεύτερη πρόταση συνδέονται ως εξωτερικές διαδικασίες παρέμβασης, που προέρχονται από τους εκπαιδευτικούς φορείς³⁰ που συγκροτούν μη υποτελείς μορφές συνείδησης, πέρα από τον καταναγκασμό, πέρα από τα προβαλλόμενα ατομο-κεντρικά μοντέλα. Πρόκειται για την ενεργοποίηση πρακτικών που δημιουργούν παραστάσεις του κοινωνικού, όπου η ευτυχία ορίζεται ως συναισθηματική απόληξη στο πλέγμα συγκρότησης κοινωνικής συμμετοχής και δικτύου γνώσεων.

Στην εκπαιδευτική βιβλιογραφία αναφέρεται η έννοια της διαθεματικότητας και της διεπιστημονικότητας³¹. Με βάση αυτές τις δύο έννοιες διαμορφώνεται η τρίτη πρόταση για μια εκπαιδευτική παρέμβαση καθορισμού των σχέσεων πολιτικής αιτιότητας, γεγονότων, καταστάσεων και εκπαιδευτικής πρακτικής. Σε όλα τα μαθήματα, μέσα από συστηματική εμπειρική μελέτη και αξιοποίηση των εκπαιδευτικών τομέων -με την υπόρρητη διαδικασία της μεθοδολογίας, της κριτικής ανάλυσης του λόγου³²- μπορούν να προβάλλονται πολιτικές λειτουργίες του συστήματος. Ειδικότερα, θα εξετάζονται θεματικές για τις μορφές εξουσίας, την κοινωνική ανισότητα, την αποδόμηση εννοιών, όπως η οικονομική κρίση. Δηλαδή, θα αξιοποιηθούν κείμενα, με έμφαση στην ερμηνεία του περιεχομένου και στην ανάδειξη θεμάτων, που σχετίζονται με την πολιτική με ταυτόχρονη θεωρητικοποίηση και ιδεολογικοποίηση, ώστε οι μαθητές να συνειδητοποιούν ζητήματα, όπως οι μη συμμετρικές σχέσεις εξουσίας στη δόμηση των προτιμήσεων και επιλογών στις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις.

Με βάση αυτήν την προσέγγιση και τον στόχο της κοινωνικής διάδρασης και της πολιτικής ευαισθητοποίησης, το ρεπερτόριο των γνωστικών τομέων εμπλουτίζεται με αναφορές, σχολιασμούς και μελέτη σύγχρονων θεμάτων, όπως η φτώχεια, η ανεργία, η κοινωνική ανισότητα, σε μια προσπάθεια μεταβολής των αντιλήψεων, των

³⁰ Βλ. Έναν γενικό προβληματισμό για τη μη συμμετοχή των διανοουμένων στην κοινωνική και πολιτική ζωή και τη ρητή ή υπόρρητη μεγιστοποίηση της πολιτικής περιθωριοποίησης (Traverso, 2014). Τον ρόλο των εκπαιδευτικών ως διανοουμένων, όπως παρουσιάζεται από τον Σιμόνε, ο οποίος αναμένει την προώθηση των δημοκρατικών αλλαγών και την ενίσχυση της αριστεράς μέσα από την εκπαίδευση, όπου οι εκπαιδευτικοί θα προωθήσουν και θα αναπτύξουν έναν άλλο λόγο (Σιμόνε, 2011).

³¹ Βλ. Για θεωρητικά παιδαγωγικά ζητήματα και εκπαιδευτικές πρακτικές σχετικά με την διαθεματικότητα και την διεπιστημονικότητα (Haynes, 2002; Ματσαγγούρας, 2003).

³² Αναφερόμαστε στην προσέγγιση του N. Fairclough για ένα μοντέλο κριτικής ανάλυσης λόγου, με έμφαση σε θέματα κουλτούρας και πολιτικής. (Fairclough, 1993).

εμπειριών και των ταυτοτήτων μαθητών και εκπαιδευτικών. Προτείνεται μια συνθετική προσέγγιση ζητημάτων, όπου ο ουμανιστικός λόγος της λογοτεχνίας και της ποίησης ενσωματώνεται στην επίκληση πλαισίων αντίληψης και ερμηνείας του κόσμου. Σε αυτό το μοντέλο αναδιάρθρωσης και ανασύνταξης της γνώσης, ως περιεχόμενο, και της διάχυσής της θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και τα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, αγωγής υγείας και πολιτισμού, όπως και ειδικά project. Δηλαδή, σε μια διαδικασία παραγωγικής κοινωνικής έρευνας, τα επιλεγόμενα θέματα θα προσαρμόζονταν στην ανάλυση των κοινωνικών διαστάσεων των ζητημάτων, με αναίρεση των στρεβλών αναπαραστάσεων για την απο-πολιτικοποίηση του εκπαιδευτικού λόγου.

Η συγκρότηση πολιτικού λόγου, μέσα από τις ήδη διδασκόμενες γνωστικές ενότητες, θα ενισχύει πολιτικές δράσης και συμμετοχής³³, συγκροτώντας ταυτότητες με γνωστικά πεδία που νοηματοδοτούν την ανάληψη δράσης για αλλαγή των κοινωνικο-πολιτικών και πολιτισμικών καταστάσεων. Στους ευρύτερους εκπαιδευτικούς στόχους εντάσσεται η δημιουργία του «πολιτικά ανήσυχου ατόμου» που είναι έτοιμο να παρεμβαίνει, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, εμπλουτίζοντας τα επικοινωνιακά συμβάντα και στη διαδικτυακή επικοινωνία. Το «πολιτικά ανήσυχο άτομο» θα μπορεί να λειτουργεί διαπραγματευόμενο νοήματα και καταστάσεις. Η τέταρτη πρόταση για την ευτυχία λαμβάνει υπόψη της, όπως ήδη αναφέραμε, τον διαδικτυακό λόγο. Μια δυναμική μορφή εκπαίδευσης θα πρέπει να λάβει υπόψη της τα κοινωνικά δίκτυα³⁴. Στη νεανική κουλτούρα εγγράφεται μια νέα επικοινωνιακή διαδικασία, ώστε να είναι αναγκαία η μελέτη του φάσματος των περίπλοκων συγκυριακών και κανονιστικών προτύπων, τα οποία διαμορφώνουν στάσεις και συμπεριφορές. Η εκπαίδευση με τις γνώσεις, δράσεις και πρακτικές μπορεί να παρέμβει σε νοητικές δομές και παραστάσεις, που σχετίζονται με τον επικοινωνιακό λόγο. Σενάρια και σχήματα που ενθυλακώνουν την επεξεργασία συναισθημάτων και πληροφοριών μπορούν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση κοινωνικής ταυτότητας, όπου η ευτυχία να εγγράφεται ως αποτέλεσμα και κατάσταση ουσιαστικής

³³ Πρβλ. Σύμφωνα με την έρευνα του G. Hofstede, καθηγητή Ανθρωπολογίας, στον Δείκτη Αποφυγής Αβεβαιότητας (UAI), η Ελλάδα με το υψηλότερο σκορ 112, σημαίνει ότι δεν είναι καλή σε αβέβαιες καταστάσεις. Η έρευνα είναι στο δικτυακό τόπο:

<http://www.clearlycultural.com/geert-hofstede-cultural-dimensions/uncertainty-avoidance-index/>

³⁴ Βλ. Για την οργάνωση και λειτουργία των κοινωνικών δικτύων και τις δομικές επικοινωνιακές διαφοροποιήσεις (Castells, 2011).

επικοινωνίας και εμπάθυνας στις συγκεκριμένες συνθήκες . Δηλαδή, οι γνωστικές προσεγγίσεις να αναδομούνται και να διαχέονται στον επικοινωνιακό λόγο, ώστε η δημιουργία εμπειριών, ως σύνθετη διαδικασία, να συνθέτει διαδραστικούς προβληματισμούς.

Συμπεράσματα

Η σύγχρονη οπτική της ευτυχίας μέσα από την κατανάλωση και τις μορφές αυτο-ικανοποίησης κατασκευάζει ισχυρά πρότυπα, διαμορφώνει προδιαθέσεις και στάσεις, ώστε να καθίσταται δύσκολος ο μετασχηματισμός της εννοιολόγησης και της νοηματοδότησης των πράξεων.

Στους «ρευστούς καιρούς», για να διατηρήσει η εκπαίδευση τη δυναμική της και να μην ξεπεραστεί ως θεσμός, είναι αναγκαίο να αναδιαρθρώσει τις πρακτικές της μετασχηματίζοντας τις τάξεις του επίσημου εκπαιδευτικού λόγου, παράγοντας και προβάλλοντας διαφορετικές ερμηνείες, δίνοντας νέες νοηματικές δυνατότητες στα άτομα-μαθητές και στους εκπαιδευτικούς. Νέες ιδεολογικές διαστάσεις στο θέμα της ευτυχίας αναδιαρθρώνουν το σύνολο των εκπαιδευτικών πρακτικών για την ατομική ικανοποίηση, μέσα από τη συμμετοχή σε συλλογικότητες, την επαφή με τη γνώση, πέρα από τις στρεβλές αναπαραστάσεις του κοινωνικού και πολιτικού πεδίου, σε μια συμβολή στην αναίρεση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Ανακεφαλαιώνοντας, οι τέσσερις προτάσεις που αναλύσαμε βασίζονται σε ένα τρισδιάστατο πλαίσιο ορισμού της ευτυχίας, και δράσεων για την ατομική ευτυχία, συνδυαστικά με την ευημερία του συνόλου, με τη συγκρότηση εκπαιδευτικών πρακτικών που θα απορρίπτουν την κοινωνική περιθωριοποίηση, την κουλτούρα απομονωτισμού και τον ρατσισμό οποιασδήποτε μορφής. Έτσι, αναδεικνύεται η έννοια της ευτυχίας ως αποτέλεσμα της επικοινωνίας με τους άλλους, μέσα από την ανάδειξη κοινών στόχων.

Επίσης, κατασκευάζεται νόημα από τις γνωστικές ενότητες των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ώστε γνώση και ευαισθητοποίηση των ατόμων να δημιουργεί ενοποιητικό περιβάλλον, δίνοντας νόημα στη ζωή. Οι σχέσεις μεταξύ των

εκπαιδευτικών λόγων και των πράξεων, ως διακειμενικότητα και διάδραση, ενεργοποιεί σχέσεις με διασύνδεση επικοινωνιακών συμβάντων.

Τελικά, το παράδειγμα για μια άλλη μορφή εκπαίδευσης και αντίληψης της ευτυχίας με τον μετασχηματισμό της γνώσης -σε κριτική, πολιτικο-κοινωνική ανάλυση- βασίζεται σε καθοδηγητικές διαδικασίες και σε αναδίφηση θεμάτων, ώστε να εκδιπλωθεί ένας συνεκτικός επικοινωνιακός λόγος. Σε περίοδο οικονομικής κρίσης, η εκπαίδευση πρέπει να προβάλλει και να κατασκευάζει ταυτότητες, με τη χρήση επιμέρους λόγων, φυσικοποιώντας αναπαραστάσεις για την κατανόηση του υποκειμένου, ως φορέα δράσης, σε δυναμικές πολιτικές και κοινωνικές διαδικασίες. Σήμερα, που η εκπαίδευση διαχειρίζεται τον φόβο, την απόγνωση και τα μεταβαλλόμενα πρότυπα ζωής, προκαλείται καλείται να επεξεργαστεί νέα κείμενα και τάξεις λόγου, σε ένα μοντέλο κριτικού προβληματισμού, επαναφέροντας τη συζήτηση και στα μετέωρα σημαίνοντα, όπως η δημοκρατία, η πολιτική ηθική και ο ουμανισμός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahmed, S. (2010). *The Promise of Happiness*. Durham: Editions Duke University Press
- Ball, R. & Chernova, K. (2008). Absolute Income, Relative Income, and Happiness. *Social Indicators Research*, 88(3), 497-529
- Bartolini, S. (2007). Why are people so unhappy? Why do they strive so hard for money? Competing explanations of the broken promises of economic growth. In L. Bruni & P.L. Porta (Eds.), *Handbook on the Economics of Happiness*, (pp.337-364). Cheltenham: Edward Elgar
- Bartram, D. (2012). Elements of a Sociological Contribution to Happiness Studies. *Sociology Compass*, 6(8), 644-656
- Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Editions Polity Press
- Bauman, Z. (2009). *Πενστοί Καιροί*. (Κ. Γεώργιας, Μτφ.) Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο. (έκδοση πρωτοτύπου 2006).
- Bok, D. (2010). *The Politics of Happiness: What Government Can Learn From the New Research on Well-Being*. Princeton: Editions Princeton University Press
- Castells, M. (2011). *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture*. USA: Editions Wiley-Blackwell
- Csikszentmihalyi, M. & Hunter, J. (2003). Happiness in Everyday Life: The Uses of Experience Sampling, *Journal of Happiness Studies*, 4(2), 185-199
- Dabney, R.L. & Wilson, D. (2008). *On Secular Education*. USA: Editions Canon Press
- Dahl, R. (2000). *On Democracy*. USA: Editions Yale University Press
- Debord, G. (2011). *Comments on the Society of the Spectacle*. London: EditionsVerso
- Diener, E. & Eunkook, M.S. (2003). *Culture and subjective well-being*. Cambridge: Editions MIT Press

- Dijk, T. (2008). *Discourse and Power*. New York: Editions Palgrave Macmillan
- Fairclough, N. (1993). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Editions Polity Press
- Furlong, A. & Cartmel, F. (2007). *Young people and social change: new perspectives*. Maidenhead: Editions McGraw-Hill/Open University Press
- Gogou, L. & Kalerante, E. (2015). A Social Approach to Students' Viewpoints About the System of Entering Tertiary Education Based on a Research Carried out in Greece (2012-2013), *Science Journal of Education*, 3(2), 22-29
- Haynes, C. (2002). *Innovations in Interdisciplinary Teaching*. USA: Editions Rowman & Littlefield Publishers
- Helliwell, J. F., Layard, R. & Sachs, J. (Eds.) (2015). *World Happiness Report*. United Nations. Στο δικτυακό τόπο: <http://worldhappiness.report/wp-content/uploads/sites/2/2015/04/WHR15.pdf>
- Hill, S. (2015). *Raw Deal*. New York: Editions St. Martin's Press
- Hills, J., Le Grand, J. & Piachaud, D. (2002). *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Editions Oxford University Press
- Ishay, M. (2008). *Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. (Α. Σίμογλου, Μτφ.). Αθήνα: Σαββάλας. (έκδοση πρωτοτύπου 2008).
- Kalerante, E. (2013). The Youngsters' participation in extreme right political parties in Greece: The case of students supporters of "Chrisi Avgi". *American Journal of Educational Research*, 1(6), 199-204
- Layard, R. (2005). *Happiness: lessons from a new science*. New York: Editions Penguin Press
- Luca, T. (1995). *The Two Faces of Political Apathy*. USA: Editions Temple University Press

- Marsh, D., O'Toole, T. & Jones, Su (2007). *Young People and Politics in the UK: Apathy or Alienation?* New York: Editions Palgrave Macmillan
- Ματσαγγούρας, Η. (2003). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρης
- Mitchell, D.E. & Crowson, (2011). *Shaping Education Policy: Power and Process*. London: Edition Routledge
- Noddings, N. (2004). *Happiness and Education*. Cambridge: Editions Cambridge University Press
- Parodi, G. & Sciulli, D. (2011). *Social Exclusion: Short and Long Term Causes and Consequences*. Italy: Editions Physica
- Schwartz, D.C. (2007). *Political alienation and political behavior*. USA: Editions Aldine Transaction
- Σιμόνε, Ρ. (2011). *Το μείλιχιο τέρας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις
- Spitzer, R. (2000). *Healing the Culture: A Commonsense Philosophy of Happiness, Freedom, and the Life Issues*. United States: Editions Ignatius Press
- Taguieff, P-A. (2001). *Force of Prejudice: On Racism and Its Doubles*. Minnesota: Editions University of Minnesota Press
- Timberg, S. (2015). *Culture Crash: The Killing of the Creative Class*. USA: Editions Yale University Press
- Traverso, E. (2014). *Τι απέγιναν οι διανοούμενοι;* (Ν. Κούρκουλος, Μτφ.). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου. (έκδοση πρωτοτύπου 2014).
- Turner, J. H. & Stets, J.E. (2005). *The Sociology of Emotions*. Cambridge: Editions Cambridge University Press
- Uchida, Y., Norasakkunkit, V. & Kitayama, S. (2004). Cultural constructions of happiness: theory and empirical evidence. *Journal of Happiness Studies*, 5(3), 223-239

Zevnik, L. (2014). *Critical Perspectives in Happiness Research: The Birth of Modern Happiness*. New York: Editions Springer

Zizek, S. (2011). *Living in the End Times*. London: Editions Verso